

öğretim hem de ekonomik ve siyasî alanlarda onlarla işbirliğini artırmak ve güçlendirmek mecburiyetinde olduğumuzu bilmeliyiz.

ABSTRACT

Abüsufyan is one of the greatest scholars of Dağıstan and Kumuk's Turks. He was born in Kazanış Village, Temirhan-Şûra in 1872. He gave works in the languages of Azerbaijan, Arabian, Russian and Avar. He could use Turkey-Turkish well. He prepared Arabic-Russian dictionary, and published a lexicon named "*Sullamu'l-Lisân*" which contents four languages (Arabic, Kumukic, Avarian and Russian). He published an Arabic magazine called "*Beyânu'l-Hakâik*" in Temirhan-Şûra. After Soviet Union had invaded Dağıstan entirely, he was sent to exile to Siberia with the charge of Racialism. It is not known his destiny.

CENGİZ AYTMATOV'UN BEYAZ GEMİ ROMANIYLA MURATHAN MUNGAN'IN KASIM İLE NÂSIR HİKÂYESİNDE GEYİK MOTİFİNİN KULLANIMI

Seval ŞAHİN*

ÖZET

Geyik motifi uzun yıllar boyunca destanlarda, efsanelerde, masallarda kendini göstermiş, çoğu zaman bir milletin sembolü olmuş, bazen lânetli bazen de uğurlu sayılmıştır. Geyiğin lânet veya uğuru temsil etmesi düşüncesi verdikleri eserlerde gelenekten yararlanan iki yazarda da kendini göstermiştir. Bunlardan ilki Kırgızların büyük romancısı Cengiz Aytmatov, diğeri de Türk edebiyatının önemli isimlerinden Murathan Mungan'dır.

Aytmatov, *Beyaz Gemi* adlı eserinde; Mungan da *Kasım ile Nâsir* adlı hikâyesinde geyik motifini kullanmıştır. Aytmatov ve Mungan'ın eserlerinde kullanılan geyik motifinde her iki yazar da bu motife geleneğe, yani içinde yaşadıkları toplumun inanışlarına da dayanarak yer vermiştir. Dolayısıyla eserler geleneğe dayandığından özellikle Asya'daki efsanelerden, halk hikâyelerinden, masallardan vb. yararlanılmıştır.

Geyik motifi uzun yıllar boyunca destanlarda, efsanelerde, masallarda kendini göstermiş, çoğu zaman bir milletin sembolü olmuş, bazen lânetli bazen de uğurlu sayılmıştır. Geyiğin lânet veya uğuru temsil etmesi düşüncesi verdikleri eserlerde gelenekten yararlanan iki yazarda da kendini göstermiştir. Bunlardan ilki Kırgızların büyük romancısı Cengiz Aytmatov, diğeri de Türk edebiyatının önemli isimlerinden Murathan Mungan'dır.

Aytmatov, *Beyaz Gemi* adlı eserinde Mungan da *Kasım ile Nâsir* adlı hikâyesinde geyik motifini kullanmıştır. Aytmatov ve Mungan'ın eserlerinde kullanılan geyik motifinde her iki yazar da bu motife geleneğe, yani içinde yaşadıkları toplumun inanışlarına da dayanarak yer vermiştir. Dolayısıyla eserler geleneğe dayandığından özellikle Asya'daki efsanelerden, halk hikâyelerinden, masallardan vb. yararlanılmıştır.

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Beyaz Gemi Romanının Benzerlikler Gösterdiği Bazı Geleneksel Anlatı Türleri

Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi* romanında Kırgızların en kalabalık kavimlerinden biri olan Buğu (Geyik) kavminin kökenini anlatan yaygın bir motifi kullanır.¹ Nitekim *Beyaz Gemi*'de geçen Boynuzlu Maral Ana hikâyesi de geleneksel anlatı türleriyle benzerlikler gösterir. Bunlardan biri Hunlara ait bir efsanedir. Hun avcılarını bir dişi geyik kendi peşinden Doğuya çekerek yeni vatanlarına ulaştırmıştır. Bu efsane, Priscos Rhetor'un eserinde ve daha sonraki Lâtin ve Bizans kaynaklarında da görülür. Dişi geyiğin kovalanması suretiyle meydana gelen mitik yurt kurma efsanesinin bu aslı şekli Kuzey Asya halklarında bugüne kadar yaşamıştır.²

Beyaz Gemi'de Boynuzlu Maral Ana uğuru temsil ettiği için rengi de beyazdır. Nitekim "Orta ve İç Asya'da ve Çin'de özellikle beyaz geyik önemli bir semboldür. Beyaz geyik mutluluk ve refahın sembolü olarak görülmüştür."³

Boynuzlu Maral Ana hikâyesinde geyiğin kutsal olarak kabul edilmesi ve bu nedenle avlanmasının yasak olması eskiden beri var olan ve metinlere de geçmiş bir durumdur. "Eski kaynaklarda 'Geyikli Baba' adıyla anılan bir eren'in, Orhan Gazi yönetiminde Bursa'yı kuşatan ordunun başlarında bir geyik'e binmiş olarak savaştığına inanılır."⁴ Ayrıca "Şah İsmail Hatay'ın bir şiirinde geyik'e 'erenler' diye hitap etmesi, Aşık Kereim'in bir geyik'le karşılıklı şiir söylemesi, geyik'e halk şiiri bütünyesinde de mithil bir yer verildiğini göstermektedir."⁵ Ayrıca "Hz. Muhammed'in mucizelerinden birinin elemanı geyiktir. Geyik bu mucize sonucunda doğruluğu nedeniyle Müslümanlığın yayılışında önemli bir rol oynamıştır. Geyiğin bu rolü, İslâmiyet öncesinin Budist tasavvurlarıyla birleştirilerek bir kudsîyet kazanmış, İslâmiyet'ten önce olduğu gibi avlanması yasaklanmıştır."⁶

Boynuzlu Maral Ana hikâyesiyle eski efsaneler ve hikâyeler arasındaki bir başka bağlantı dişi geyiğin birçok millet tarafından ana olarak kabul edilmesidir. "Dişi geyik bir çok kavimlerin ana tarafından ceddidir. Mesala Macarların efsanevi

anası Eneh'tir. Bu ismin mânâsı dişi geyik yahut dişi karaca'dır."⁷ Ayrıca bu hikâye "Ergenekon ve Bozkurt destanında ortak motifler taşır."⁸

Kasım ile Nâsir Hikâyesinin Benzerlikler Gösterdiği Bazı Geleneksel Anlatı Türleri

Kasım ile Nâsir'da oba beyleri töre gereği on beş yaşına geldiklerinde geyik avına çıkmaktadır. Bu avlar, obayı lânete sürüklemiştir. Yine eski metinlerde "avcının kovaladığı geyiğin bir mağarada kaybolması ve avcıyı mağaraya çekmesi, geyiğin zaman zaman karanlığın (ölümün) sembolü olarak görülmesine yol açmıştır."⁹ *Kasım ile Nâsir*'da geyik, ölüm sembolü olarak kullanılmıştır.

Mungan'ın eserinde yer alan avcının geyiği avlaması yerine geyiğin avcıyı avlaması durumuna eski menâkıbnâmelerde de rastlanır. Bunların arasında *Battal-nâme* de yer alır. Battal Gazi bir gün ava çıkar ve geyik avlamak isterken geyik onu avlar.¹⁰

Kasım ile Nâsir'da hamile bir geyiği öldürdüğü için lanetlenen Hazret Bey ve soyu bir bakıma *Alageyik* hikâyesine benzer. Fakat burada bir hamile geyik öldürülmemiş, onun yerine yavrusu öldürülen geyik, yavrusunu avlayan avcıdan intikam almıştır. Nitekim hikâyede bir avcı yavru bir geyiği öldürür, avcının annesi bu duruma kızıp oğluna bir daha geyik avına gitmesini yasaklamasına rağmen avcı yeniden ava çıkar. Burada karşısına çok güzel bir geyik çıkar. Avcı büyülenmiştir. Geyik kaçır, avcı kovalar. Fakat avcı bir türlü, geyiği yakalayamaz. Sonunda bir uçurum kenarına gelirler. Burada avcı geyiği yakalayabilmek için bir ip sarkıtarak uçurumdan aşağıya inmeye çalışır, fakat ip kısa geldiğinden bir kayanın üzerinde durmak zorunda kalır. Artık avcı bu kayanın üzerinden hiçbir yere kıpırdayamamaktadır. Nitekim hikâyenin sonunda bu geyiğin, yavrusu öldürülen anne geyik olduğu ortaya çıkar.¹¹ Bu hikâyede de bir intikam alma söz konusudur. Ancak bu, hem yavrusu öldürülen bir geyiğin hem de yurtları ellerinden alınmış bütün geyiklerin intikamı olur.

Geyiğin öldürülmesine karşılık avcının hayatını alması motifine özellikle masallarda çok rastlanır. Örneğin G. Jarring *Doğu Türçesi Materyalleri* adlı kitabın, 84 ve 97. sayfalarında geyiği öldürmenin sembolik bir cezası olarak görülen şu hikâye vardır: Şah Behram sevgilisi Melike Dilaram ile birlikte avdayken,

¹ Çağatay, Saadet, "Geyiğe Dair Bazı Motifler", s. 176.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız Kölcü, Dr. Ali İhsan, *Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, Ötügen Yay., İstanbul, 1997.

³ Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi", s. 36.

⁴ Cunbur, Dr. Müjgan, "Folklorumuzda 'Geyik' Motifi Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1982, s. 80.

⁵ Göğçeli, Yaşar Kemal, "Alageyik", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, C: 3, Sayı: 54, Ocak 1954, s. 850-852.

¹ Cumakonava, Gülzura, "Ulu Sözdün Uzantısı", *Doğununun 70. Yılında Cengiz Aytmatov*

² *Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 59.

³ Çağatay, Saadet, *Geyiğe Dair Bazı Motifler*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1953, s. 175.

⁴ Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 18, 1995, s. 35.

⁵ Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul, 1966, s. 217.

⁶ Günay, Turgut, "Havza Yöresinde Geyikle İlgili Bir Efsane", *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979, s. 101.

⁷ Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi", s. 41.

Dilaram'ın arzusu üzerine, büyük maharetle, dört ayağını bir hamlede vurmak suretiyle bir geyiği öldürür. Dilaram bu usta avcılığa az bir takdir gösterdiğinden Şah Behram kızar ve onu çölde bırakıp gider. Sonra bu yaptığına üzülür, onu arattırır, nihayet Dilaram'ı bulup getirirler, Bir daha ava gittikleri zaman ikisi birden üstü toprak gibi görünen şuya batıp boğulurlar.¹²

Kasım ile Nasır hikâyesinin, geleneksel anlatı türleriyle birleştiği noktalardan biri, geyiğin öldürülmesiyle etrafa lanet saçılmasıdır. *Avcı Bineger* adlı bir Karaçay halk hikâyesi buna örnek olarak gösterilebilir. "Efsaneye göre Bineger amansız ve zalim bir geyik avcısıdır. Bir gün karşısına geyik ilâhının kızı olan çok güzel bir dişi geyik çıkar. Avcı, kardeşinin hastalığına iyi gelecek bir geyik sütü aradığından, geyik kendisini tanımasına rağmen onu kovalamakta devam ettiğinden bu ilâhî geyik tarafından lanetlenip, korkunç bir ölüme cezalandırılır."¹³

Hikâyede görülen insanın geyik biçimine girmesi de en eski inanışlarda kendisini göstermektedir. Ancak burada bir biçim değiştirme söz konusu değildir. Kasım ile Nasır'ın av çıktıklarında babaları Mustafa Bey'i geyik suretinde görürler. Fakat baba sadece onlara geyik suretinde görünmüştür. Dolayısıyla tam bir biçim değiştirmeden söz etmek mümkün değildir. Fakat hikâyede yer alan geyiğin kadın şekline dönüşmesi motifine de Türk halk edebiyatında sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin *Yastay Mönko* adlı masalda bir genç, sahrada bir geyik ile topal yavrusuna rastlar. Geyik önden, ineğinin sütünü ister, Genç de verir. Ineğin sütünü içen yavru geyiğin ayağı iyileşir: Genç, yedi yıl sonra geri döndüğünde yavru geyiğin bir kadma döndüğünü görür.¹⁴

Kasım ile Nasır'da yer alan bir avcının geyiğe aşık olması motifini de geleneğe dayalı anlatı türlerinde görmektedir. Bu, Ceylan Sultan adıyla geçen bir masaldır. Burada bir şehzade çıktığı avda bir ceylan görür ve ona aşık olur.¹⁵

Beyaz Gemi Romanı ve Kasım ile Nasır Hikâyesi Arasında Geyik Motifinin Kullanımdaki Benzerlikler

Öncelikle her iki eserde de geyik bir topluluğu temsil eder. *Beyaz Gemi*'de Boynuzlu Maral Ana, Kırgızların atası kabul edilirken *Kasım ile Nasır*'da geyik kanı bütün bir oba halkının soyuna karışmış olarak verilir. Ancak geyiğin beraberinde bir lanetli getirmesi düşüncesi iki eserde farklı şekilde işlenmiştir. *Beyaz Gemi*'de Boynuzlu Maral Ana, insanlar onun soyunu avladığı için insanlara küsmüş ve Kırgızların yaşadığı bölgeden uzaklaşmıştır. *Kasım ile Nasır*'da ise bu sadece bir küskünlük olarak kalmamış, geyiği öldüren oba beyi Hazer Bey'in bütün ailesi bu geyiğin kanıyla lanetlenmiştir. Ayrıca her iki eserde de iki çocuk söz konusudur.

¹² Çağatay, Saadet. *Geyiğe Dair Bazı Motifler*, s. 165.

¹³ agm., s. 153.

¹⁴ agm., s. 164.

¹⁵ agm., s. 164.

Kırgızların bir baskın sonucu yok edilmesinden sonra onlardan geriye sadece iki küçük çocuk kalır. Bu çocukları da yaşlı bir kadın öldürmek üzere iken Boynuzlu Maral Ana kurtarır. Çocukları uzak bir diyara, Isık Göl civarına götürür, onları emzirir, büyütür ve korur. Daha sonra bu çocukların çocukları olur ve böylece Kırgızlar tarih sahnesinden silinmezler. *Kasım ile Nasır*'da iki çocuk yani Kasım ile Nasır adlı iki kardeş vardır. Bunlar Mustafa Bey'in oğullarıdır ve ikizdirler. Bu iki çocuğu da bir geyik büyütür. Dahası onları bir geyik doğurur. Mustafa Bey, on beş yaşına geldiğinde töreler gereği obanın beyinin oğlu olarak ava çıkar. Çıktığı bu avda gördüğü geyiğe aşık olur. Artık bu geyikten başka hiçbir şey düşünememekte ve sürekli ormanda onu seyrederek vakit geçirmektedir. Bu durumu fark eden baba Hazer Bey, çareyi efsunda bulur ve bir efsunla Mustafa Bey'in aşık olduğu geyik bir kadma döndürülür. Bu geyikten geriye sadece gözleri kalır. İşte Kasım ile Nasır bu geyiğin yani Cudana'nın oğullarıdır. Sadece Kasım ile Nasır değil, babaları Mustafa Bey de aslında bir geyiğin oğludur. Hazer Bey, göçerliği bırakıp yerleşik düzene geçmek için kendine yer olarak seçtiği yerde gebe bir geyiği öldürdüğü için lanetlenir. Ayrıca o, geleneği de bozmuştur. Hem kendi obasının dışından bir kadınla evlenmiş hem de göçerliği bırakıp yerleşik düzene geçmiştir. Fakat çiğnediği son töre Hazer Bey'in lanetlenmesine sebep olmuştur: Öldürdüğü geyiğin kanını toprağa gömmemiştir. Oysa onlar daha önce göçebe olarak yaşadıklarından bir geyiği öldürdükten sonra bütün kötülükler o toprakta kalsın diyerek onun kanını bir şişeye doldurup toprağa gömmektedir. Bu sefer şişe toprağa gömülmemiş, hem lanet hem de kötülük Hazer Bey'in üzerine çökmüştür. Kötülüğün ilk belirtisi, Hazer Bey'in karısı Kureyşa'nın bir türlü hamile kalamamasıdır. Sonra bir gün Kureyşa, bu nedenle kendini öldürmeye karar verir ve kasra odalarında duran geyik kanını içer. Fakat bu geyik kanı onu öldürmez, hamile kalmasını sağlar. Burada Kureyşa'nın hamile kalmasıyla *Beyaz Gemi* arasında bir başka paralellik daha kurmak mümkündür. Kendisine sürekli Boynuzlu Maral Ana hikâyesini anlatan dedesini dinleyen romanın kahramanı küçük çocuk, Boynuzlu Maral Ana'nın, çocukları olmayan Orozkul Enişte ile Bekey Hala'ya sihirli bir beşik getireceğini düşünür.

Her iki eserde de geyiklerin insanlara sundukları bir unsur vardır. Bu, *Beyaz Gemi*'de uğurdur. Romanda çocuk, hem bebeğin hem de karda kalan kamyon şoförlerinin hem de dedesiyle kendisini kurtaracak olanın Boynuzlu Maral Ana olduğunu düşünür. Ayrıca romanda Boynuzlu Maral Ana'nın boynuzlarında taşıdığı beşik çingiraklarından söz edilir. *Kasım ile Nasır*'da ise geyikler insanlara bir beşik getirir: Kureyşa'nın hamile kalması geyik kanını içmesiyle gerçekleşir. Fakat bu geyik, uğursuzluk getirmiştir. Yine *Kasım ile Nasır*'da insanlarla geyikler arasında neredeyse bir soy devam ettirme mücadelesi yaşanır. İnsanlar geyikleri avlamaya devam ederken geyikler de onların kanlarına bulaştırdıkları lanetle bir nevi onları avlamaya devam ederler. *Beyaz Gemi*'de de insanlarla iç içe yaşayan geyiklerin yaşadıkları yurdun zenginlerinden birinin ölmesi üzerine ihtişamlı bir mezarlık yapmak için geyikleri avlamaya başlamalarıyla bir nevi lanet yayılır ortalığa. Oysa bu olaya kadar geyiklerin avlanması yasaktır ve insanlar onlara kendilerinden

-110- S. Sahin: C. Aytmatov'un Beyaz Gemi Romanıyla M. Mungan'ın Kasım ile Nâsir Hikâyesi...

birymiş gibi davranmaktadır. Bu olay sonrasında geyikler insanların yaşadığı bölgelerden uzaklaşır ve uğuru da yanlarında götürürler.

Her iki eserde de ortak olan bir diğer unsur sadece Asya'daki geleneksel anlatı türleriyle değil Avrupa'daki geleneksel anlatı türleriyle de benzerlikler göstermesidir. Bunlardan biri Romus ve Romulus kardeşlerin efsanesidir. Roma şehrini bu iki kardeş kurmuştur. Ayrıca bu iki kardeşin bir dişi kurt tarafından emzirilerek büyütüldüğü de söylenir. Aynı Romus ve Romulus bu şehri birbirlerini öldürerek kurmuştur. ¹⁶Boynuzlu Maral Ana hikâyesinde de iki çocuk bir geyik tarafından emzirilir, büyütülür ve Kırgız milleti meydana gelir. Bu efsânenin *Kasım ile Nâsir* hikâyesindeki benzerliği ise ikizlerin birinin diğerini öldürmesidir. Romus ve Romulus'ta kuracakları şehri saptamak için bir yer arayan kardeşler buldukları Alba şehrinden ayrılır. Bir süre sonra aralarında anlaşmazlık çıkar. Her kim ulaştığı tepede daha çok kuş görürse iddiayı o kazanacaktır. İddiayı Romulus kazanır, fakat bu durum Romus'u rahatsız eder ve kardeşini öldürür. ¹⁷Romus ve Romulus gibi *Kasım ile Nâsir* da ikizdir ve Kasım yedi yıl sonra obasına geri döndüğünde kardeşini karısı Süveyda ile evlenmiş ve onun yerine obanın beyi olarak bulur. Bu durum nedeniyle beylik için kavga ederler ve bu kavga sonucunda Kasım ölür. İki kardeş ve geyik motifine Fin-Ugor kavimlerinde de rastlanır. "Ormanda yaşayan iki kardeş varmış. Bunlardan biri uçabiliyormuş. Diğeri ise öldürmekten hoşlanır ve eli kanlı imiş. ¹⁸*Kasım ile Nâsir*'da her iki kardeşin de eli kanlıdır. Çünkü onlar, daha çocukken geyik suretinde görüldükleri babalarını öldürmüşlerdir.

Aytmatov ve Mungan, geyik motifine sadece bu eserlerinde değil, diğer eserlerinde de yer vermişlerdir. Aytmatov'un Boynuzlu Maral Ana ile Sur-Keçi birbirine benzer. Bunlar sadece birbirlerine benzemekle kalmaz, Kırgızların Kocabaş ve Karagul Botom ismindeki halk destanlarıyla da bağlantılar gösterir. ¹⁹"Bu iki destanda rastlanılan sembolik kahramanlar ile Geyik Ana ve Sur-Keçi'nin ortak yönleri var. Cengiz Aytmatov'un *Beyaz Gemi* romanında bu efsaneler edebî temel sayılır. Tabiat karşısında insanlığın ebedî sorumluluğunu, vazifesini göstermek, yazarın önde gelen meselelerindenidir. Geyik-Ana ve Sur-Keçi insanlık neslinin tükenmemesi için onlara tabiatın canlılarını takdim ederler. Bundan dolayı Geyik-Ana ve Sur-Keçi insanların hayatına karışarak onlara kuvvet veren güç dönüşürler. Babadan oğula, diiden dile Geyik-Ana ve Sur-Keçi'nin iyiliği, kutsallığı, büyüklüğü duyurularak, efsane ve masallar geliştirilerek, tabiatın kutsal canlılarına onların nesline dikkatle müamele etmeye nasihat edilir. Fakat zaman geçtikçe insanlığın nesli bozulur ve Geyik-Ana ile Sur-Keçi insanlığın kötülüğünden memnuniyetsiz

olurlar. ²⁰ Murathan Mungan'm da *Kasım ile Nâsir* adlı hikâyeyi yazarken Mardin ve çevresinde anlatılan bir efsânenin yararlandığı söylenebilir. Yine yazar, geyik motifini başka bir eserinde *Geyikler ve Lânetler* adlı tiyatrosunda da kullanmıştır. Zaten bu kitap söz konusu edilen hikâyenin tiyatroya aktarımıdır. Ayrıca yazar, *Çenk Hikâyeleri*'nin sonunu *Yılana ve Geyiğe Dair* ile bitirir. Dolayısıyla her iki yazar da aynı motifi gelenekten yola çıkarak kullanmış ve yine diğer eserlerinde de bu motife yer vermişlerdir.

Beyaz Gemi Romanı ve Kasım ile Nâsir Hikâyesi Arasındaki Geyik Motifi Kullanımındaki Farklılıklar

Beyaz Gemi ve Kasım ile Nâsir hikâyesinin benzer özellikleri olduğu gibi farklı özellikleri de vardır. *Beyaz Gemi*'de Boynuzlu Maral Ana, Kırgızlara yeni bir yurt gösterir ve onların soylarını devam ettirmelerini sağlar. Dahası bu soyun devamını sağlayan Boynuzlu Maral Ana, insanlarla kendini kardeş görür ve insanların onun soyuna zarar vermeyeceklerine inanır. Bu nedenle de Kırgızlardan geriye kalan iki çocuğu öldürmekle görevlendirilen yaşlı kadına karşı çıkar: "Ben Ana Maral'm. Maralların Anası. İnsanların diliyle konuşmasam ne dediğimi anlamaz, beni dinlemezsiz.

- *Peki ne istiyorsun Ana Maral?*
- *Serbest bırak bu çocukları ey ulu bilge kadın. Onları bana ver,*
- *Ne yapacaksın onları?*
- *İnsanlar ikizimi, iki küçük yavrumu öldürdü. Bu çocukları evlat edineceğim. ²¹der ve insanların kötü olduğunu yineleyen yaşlı kadına şöyle cevap verir: "Hayır, büyüyünce benim maral yavrularımı öldürmezler. Ben onların anaları olacağım, onlar da benim çocuklarım. İnsan öz kardeşlerini öldürür mü?" (s. 16) Kasım ile Nâsir'da ise Hazer Bey'in obası, geyiklerin yurtlarını yurt tuttukları için lânetlenir: " 'Burası onların yurduydü, yurtlarından ettik onları, yurtlarını aldık ellerinden. ' diyor Kureyş.*

Ve her gece biraz daha çoğalarak geliyorlar... ²²Böylece birincisinde geyik bir milletin soyunun devam etmesini sağlarken ikincisinde bir geyik bir soyun kendini yok etmesine neden olur.

Kasım ile Nâsir'da Cudana bir geyikten insana dönüşmektedir. Bu da, yeni biçim değiştirme de çok eski zamanlardan bu yana vardır. "İslamiyet'ten öncesine dayanan biçim değiştirme temasına uygun olarak şeyhlerin geyik ya da geyik

¹⁶ Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Yay., İstanbul, 1993, s. 262.

¹⁷ Age., s. 262.

¹⁸ Ögel, Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998, s. 577.

¹⁹ Orazova, Gülbara (Aktaran: K. Kulımsayev), "Cengiz Aytmatov ve Türk Halklarının Folkloru", Doğumunun 70. Yılı Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 1998, s. 185-190.

²⁰ agm., s. 188-189.

²¹ Aytmatov, Cengiz. *Beyaz Gemi* (6. baskı), Ötügen Yay., İstanbul, 1999, s. 62. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

²² Mungan, Murathan. *Çenk Hikâyeleri* (5. baskı), Metis Yay., İstanbul, 1997, s. 143. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

cinsinden bir hayvanın şekline girdikleri görülmektedir.²³ Oysa *Beyaz Gemi*'de bir biçim değiştirme söz konusu değildir. Ancak onun bir insan gibi iç geçirmesinden ve bakışlarının da tıpkı bir insan gibi olmasından söz edilir. *Kasım ile Nasır*'da ise Mustafa Bey, geyiğin gözlerine insan gibi baktığından değil, bir geyiğin bütün güzelliğini taşıdığından âşik olur.

Her iki yazarın da gelenekten yararlanmalarında yaşadıkları tecrübelerin de etkisi olmuştur. Aytmatov'un "mitik, yarı-mitik yaratılarla ilk teması çocukluk yıllarına kadar uzanmaktadır. Belli bir yaşa kadar Kırgız kültürünün ilk çıkış noktalarından birisi olan Şeker Köyü'nde kalan yazar, çeşitli uğraşları neticesinde gelenekli kültürün varolma sebeplerini görebilmiş ve onları zihninde ileride kaynak durumuna getirecek normlara dönüştürebilmiştir."²⁴ Bunlar içinde *Manas Destanı*'nın Aytmatov için özel bir yeri vardır.²⁵ Murathan Mungan'ın, *Kasım ile Nasır* hikâyesinin temelini de yazarın çocukluğunda edindiği izlenimler oluşturur. "Çocukken bir geyiğe tutulmuşum.

Tam olarak bilemiyorum ama üç-dört yaşlarımda olsam gerek... Günlerce geyik sayıkladığımı gören babamın sonunda sabrı tükenmiş, Mazıdağı'nda bir geyik yakalayıp düze indirmiş, Mardin'e getirtmiş.

Kaleye yakın yüksekçe bir evde oturuyorduk. Evimizin hayatında üst kata çıkan dik basamaklı uzun bir merdiven vardı. Merdiven altındaki yuvarlak kemerli, derince boşluğu bir kafes içine getirip, geyiği oraya yerleştirdik. Çatal boynuzları cıllanmış gibi parlıyor; yeşil, çekik gözleri ağılu ağılu bakıyordu. Çok mutluydum. Her sabah erkenden kalkıyor, kafesin önüne geçiyor ve bıkmadan-usahmadan onu seyrediyordum. Günler boyu sevdasına tutulduğum o geyiği seyrettim, durdum. Daha sonra benden gizli, o geyiğin yerine 'doldurulmuş' bir geyik koymuşlar. Bu değişikliği anlamayan ben, gene eskisi gibi geyiğin karşısına geçip saatler boyu onu seyrediyordum.

Bende derin, sıızlı bir izi kalan belki de ilk sevdam o geyiğedir."²⁶ Yazar, bu olaydan yararlanmış ve bu hikâyeyi yazmıştır.

Mungan'ın eserlerinde Asya'nın efsanelerinin, masallarının büyük etkisi vardır. Nitekim yazar şöyle der: "Asya malzemesinin için yeniden düşeyerek, yeni bir biçim anlayışını kurmaya yönelik deneyler ardındayım. Asyatik malzemenin arketiplerini yorumlanmış içerikleriyle yeni bir yapılamada kullanmak, eklemek istiyorum. Bunun için de Asya söylencelerini, destanlarını, şiirlerini, oyunlarını,

²³ Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatı'nda Görtlü Geyik Figürlerinin Sembolizmi", s. 41.

²⁴ Arslan, Fatih. "Aytmatov Estetiğinin Geçmişe Dönük Ütopik/Postromantik Yüzü", *Doğumunun 70. Yılında Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999 s. 47.

²⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız. Söylemez, Orhan, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde *Manas* Destanının İzleri"*Cengiz Aytmatov Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler* Karâm Yay., Ankara, 2002, s. 1-9.

²⁶ Mungan, Murathan. *Murathan 95*, Metis Yay., İstanbul, 1995, s. 113.

minyatürlerini inceliyor; bunlar üzerine yazılanları okuyor; bu yolda benden önce yazılanları okuyorum."²⁷

Aytmatov ve Mungan, geleneğe dayalı anlatı türlerini edebî bir malzeme olarak kullanırken ellerindeki malzemeyi değiştirmiştir. Nitekim Aytmatov bir konuşmasında "Romanın konusuna göre, o efsaneden bir anlam çıkarıyorum, onu değiştiriyorum, bugünün insanı arasında bir ilişki kuruyorum."²⁸ der. Mungan ise *Kasım ile Nasır* hikâyesinin başında "eskiden, çok eskiden, uzun kış gecelerinde, kısık lambaların puslu camlarda titrek ışıklarla kıpraştığı köy kahvelerine gece masalcıları, dengbeçler, âşiklar gelirlermiş... Dışarıda dondurucu bir fırtına ortalgı kasıp kavurur, şiddetli bir tipi dünyanın bütün kış kahvelerini tehdit ederken, onlar, üzerlerindeki karları silkeleyip, kalın abalarını ocağın kenarında kurutup, kendilerine sunulan kahveden ve tütünden kismetlerini alıp; eskilerden kalmış, geçmiş zamanların güzelleştirdiği masalların yırtık, söktük yerlerini onararak; belleklerine gömülmüş imgeleri bulup çıkararak, üzerlerindeki çöl tozunu silkeleyip, parlatıp, canlı kılarak yeniden anlatırlarmış. Zamanın küllerinin savurduğu insanları, öyküleri, destanları, masalları, kahramanları, sevdaları canlı puslu kış kahvelerinde, ölü mangal ateşinin ışılan gözlerine baka baka yeniden anlatmak, yeniden dinlemek kolay değildir.

Hicbir yeniden kolay değildir."²⁹ diye bir başlangıç yapar.

Bu şekilde, yani geleneğe dayalı anlatı türlerini değiştirerek kullanan Aytmatov, "Dünyanın sanat yetisinin kimlik değişimlerini elinde tutan Batı edebiyatının, kendi sosyal ve bireysel bunalımlarıyla sanat yaratılarını aynı düzlemde çözümlenmeye çalışmasına karşı çıkar. Birbiri ardınca gelen ve kendinden önceki reddetme dürtüsüyle ortaya çıkan, fakat bunu çoğu zaman başaramayan ekoller, -izmler, çareyi, son yaratıları 'postmodern'in genel kabul görür kurallarına teslim etmede bulmaktadırlar. Aslında bir önceki kabullenme olan modernizm, '... total bir kopma hadisesi değildir; asıl kopma modernizmin kendi bünyesindedir; geleneksel dünyadan, mîten, mitolojiden, felsefeden, moral değerlerinden kopma...'. Bu açıdan bakıldığında da postmodernizm, belki bir geriye dönüş, zamanı geriye doğru sarma olayıdır. Aytmatov tarzının belirgin noktalarından biri de budur."³⁰ Aynı değerlendirme Murathan Mungan için de yapılabilir. Nitekim "yeni yapılanmaların, politik oluşumlar/çözümler/yokoluşların yoğun bir şekilde yaşandığı bu yüzyıl, dünya, hayat, insan ve gerçek gibi kavramların tanımının yeniden oluştu(ruldu)ğu yeni hayatı (ferdi), yeni insanı (evrensel) ve üst gerçeği (postmodern) ortaya atmış, insanın bireysel kıyametini kopararak; onun korunmasız bir ortamda bulunduğu tezini çürütme çabası içine girmiştir. Bir nevi postmodernizm sayılabilecek bu bakış açısı da Aytmatov'u millîye, mahallîye doğru

²⁷ Agc., s. 114.

²⁸ agc., s. 60.

²⁹ Mungan, Murathan. *Kasım ile Nasır*, s. 123-124.

³⁰ Arslan, Fatih. "Aytmatov Estetiğinin Geçmişe Dönük Ütopik/Postromantik Yüzü", s. 46-47.

uzanan ancak içerisinde 'insani öz'ü taşıyan evrensel bir anlayışa yönelmiştir.³¹ Dolayısıyla Aytmatov modern dünya için bir "öteki" teklifinde bulunur. Bu nedenle Mungan da *Kasım ile Nasir*'de "Herkes için bir öteki vardır."³² der.

ABSTRACT

The motive of deer has appeared for many years in epics, legends, and fairy tales; sometimes become symbols of a nation; sometimes considered as ominous as well as auspicious. The latest forms of a deer as ominous or auspicious also appear in the works of two writers who dwell on their own traditions and beliefs. One of which is a worldwide known Kirghiz writer Chingiz Aytmatov and the other one is Murathan Mungan as one of the important figures of the contemporary Turkish literature.

Aytmatov in his work called *The White Steamship* whereas Mungan in his story called "Kasım and Nasir" used this motive. In both literary works a deer carries a number of features driving from traditions of the two societies. Therefore, it is safe to say that both writers utilized legends, folk tales, and fairy tales of Asia in particular.

İSMAİL ŞİHLİ'NİN AYRILAN YOLLAR ROMANI VE SOSYALİZM REALİZMİ

Dr. Sedat ADIGÜZEL*

ÖZET

İsmail Şihli'nin *Ayrılan Yollar* romanı, Sovyet devri Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda, 1950'li yıllardaki değişimi ortaya koyması bakımından oldukça önemli bir eserdir. Bu makalede *Ayrılan yollar* romanı, Sosyalizm Realizmi açısından incelenmiş ve eserin önemi dikkatlere sunulmuştur.

İsmail Şihli'nin, *Ayrılan Yollar* romanı, Sovyet devri Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda, 1950'li yıllardaki değişimi ortaya koyması bakımından oldukça önemli bir eserdir. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Sovyetler Birliği'nin içerisinde yer alan bütün ülkelerde olduğu gibi, Azerbaycan'da da sanat anlayışı egemen ideoloji olan sosyalist rejimin ve Komünist partinin belirlediği sınırlar içerisinde gelişim göstermiştir. Azerbaycan Türk Edebiyatı 1960'lı yıllara kadar, Sosyalizm Realizmi (Sosrealizm- Sosyalist Realizmi) adı verilen edebi anlayışın etkisi altındadır. Sosyalizm Realizmi, Sovyetler Birliği kurulduktan sonra parti edebiyatı anlayışı ve sanat ideolojisinin reklam aracıdır, düşüncesiyle dönemin sanatçılarına zorla kabul ettirilen ve katı normları olan bir edebiyattır. Realizm anlayışı, yaşamın var olan gerçekleri değil, sosyalizmin gerçekleridir yani ideolojinin dayattığı ve var olması gerektiğini düşüldüğü gerçeklerin edebiyata yansımadır. Sovyet inkılabının gerçekleri ve geçmişe ait olan her şeyin (ihtilal öncesi) inkarı Sosyalizm realizminde bir birini tamamlayan iki önemli unsurdur. Geçmişe ait olan her şey inkılap gerçeği karşısında değerini kaybetmiş ve sosyalizmin sunduğu mutlu ve özgür geleceğin karşısında engel olarak görülmüştür. "Sosyalizm realizmi edebiyatın bedii predmetini umumen gerçekler değil, değişme tendensiyasına malik-inkılabî, başka sözle 'Sovyet gerçekleri' teşkil eder."¹

* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
¹ Tehran Elîşanoğlu, Azerbaycan Nesri Sosrealizm Çevresinde, Elm Neşriyyat, Bakü 1999, s.15

³¹ a.g.e., s. 47.

³² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Eşen, Nüket. "Murathan Mungan'ın İki Hikâyesinde Ben ve Öteki", *Adam Öykü*, Sayı: 7, Kasım- Aralık 1996, s. 13-19.